

Надія Погорлецька

(Херсон)

КОНЦЕПТ КАМІНЬ В УКРАЇНСЬКИХ ТА АНГЛІЙСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМАХ

У статті розглянуто особливості структури концепту камінь в українській та англійській мовних системах, проаналізовано лінгвокультурний напрям розуміння сутності концепту в стійких словосполученнях.

Ключові слова: *концепт, камінь, структура, значення, смисл.*

In the article the peculiarities of the concept structure of stone in Ukrainian and English language systems are considered, the linguocultural area of concept essence in idiomatic expressions is analyzed.

Key words: *concept, stone, structure, meaning, sense.*

Утілюючись у словах, словосполученнях, реченнях та фразеологізмах, концепти стають невід'ємними елементами мовної системи. Їх досліджували з різних аспектів К. Кавелін, В. фон Гумбольдт, В. Пропп, Г. Штейнталь, К. Флосслер, К. Леві-Строс, Л. Гумільов, Е. Дюркгейм, Н. Марр, Б. Серебренніков, Ф. де Соссюр, О. Потебня, Ю. Степанов, С. Воркачов та ін.

Ф. Бацевич визначає концепт як ментальну сутність, оперативну змістову одиницю інформаційної структури свідомості, картину світу в цілому, що формується у свідомості людини з безпосередньо чуттєвого досвіду, операцій з об'єктами, а також мисленнево-мовленневої діяльності, має втілення в мові й віддзеркалює національно-культурні уявлення про світ людини, груп людей, етносу в цілому [1, с. 285].

У сучасній лінгвістиці виділяють два напрями в розумінні сутності концепту: когнітивний, де він постає як мисленнєве утворення, і лінгвокультурний, де концепт вивчається як одиниця колективної свідомості, культурно маркований зміст, що містить мовні та етнокультурні складники, явлення, оцінки тощо і по-різному структурується в системі різних мов.

Концепт структурований за польовим принципом: його ядро формують найактуальніші людські, національно-культурні, соціально-групові та індивідуально-особистісні асоціації, а периферію – менш актуальні для носіїв конкретної мови і культури поняттєві, образні та інші типи асоціацій. При цьому, як правило, ядерні елементи структури концепту стають його іменем [1, с. 285].

Метою статті є дослідження структури лінгвокультурного концепту *камінь* в українських та англійських фразеологізмах.

Концепт *камінь* має складну структуру, ядром якого є значення індоєвропейського кореня **akt-*, що розвинулось на основі давнішого значення, що означає “щось гостре” у зв'язку з використанням кам'яних знарядь [4, с. 359]. Новий тлумачний словник української мови подає денотат цієї лексики, не відходячи від її первинної семантики, а саме камінь розглядається у прямому значенні як: тверда гірська порода у вигляді суцільної маси або окремих шматків, що не кується й не розчиняється у воді; окремих шматок, брила такої гірської породи; коштовний матеріал як прикраса; намогильний пам'ятник; жорно в млині; а у переносному – тяжке почуття; туга, смуток, горе; хвороба нирок, печінки, сечового міхура; старовинна міра ваги [5, с. 807-808].

Початкове значення слова є основою концепту, тому в більшості українських та англійських фразеологізмів лексема *камінь* несе в собі первинне пряме значення. У виразі

"Can't get blood out of a stone (get blood from a stone)", дослівний переклад якого *"не можна вичавити кров із каменю"*, *stone* має значення твердості та міцності. В українській мові еквіваленти згаданої фразеологічної одиниці мають інші форми, в яких не відображене слово камінь, але простежується подібна семантика: *"що з нього брати"*, *"де сядеш, там і злізеши"*, *"нічого не візьмеш"*. Первинні ознаки каменю простежуються в англійському виразі *"Stick and stones may break my bones but words will never hurt me"* (*"Палками та камінням можна мені поламати кістки, але слова болі мені не принесуть"*). Відображення каменя у такій семантичній сфері є наслідком безпосереднього чуттєвого досвіду людини, тому цей предмет зберіг в мовній картині світу англійського та українського народів своє концептуальне ядро про що свідчить вираз *"sink like a stone"* і його еквівалент *"мов камінь у воду"*, де чітко продемонстровано основні ознаки предмета такі, як міцність, твердість та важкість. Яскравим прикладом цього можуть також слугувати трансформації латинської сентенції *"gutta cavat lapidem non vi sed saepe cadendo"* (*"не тим крапля камінь дообає, що сильна, а тим, що часто падає"*) в англійському *"constant dropping wears away a stone"*, *"constant dropping will wear away"* та українському варіанті *"мала крапля й великий камінь пробиває"*, *"крапля камінь точить"*, *"м'які слова і камінь крушать"*. У цих висловах асоціації, знання та переживання, які супроводжують слово *камінь* відображені у його первинній структурі. Тобто лексема набуває легкого семантичного відтінку нерушимості, могутності та сили.

До ядра концепту належать значення висвітлені в англійському фразеологізмі *"A rolling stone (rolling-stone) gathers no moss"* (*"Камінь, котрий котиться, мохом не обросте"*), українськими відповідниками якого є вирази *"З лежби не справиш одежі, а з спання не купиш коня"*, *"Лежачий хліб не ситий"*, *"На місці й камінь обростає"*. Близьким за семантикою виступає стійкий вираз *"Під лежачий камінь вода не тече"*. В англійській мові, крім його літературного варіанта *"Under a stone mat lies still no water flows"*, наявні еквіваленти, які відбивають тотожне значення, але в своїх конструкціях не мають слова *stone*: *"no rains, no supper"* (*"без зусиль не буде вечері"*), *"nothing seek, nothing find"* (*"нічого не шукаючи, нічого не знайдеши"*).

Набуття вторинних ознак концепту *камінь* спостерігається у вислові *"kill two birds with one stone"* (*"вбити двох птахів одним каменем"*), хоча в українському варіанті *"вбити двох зайців одним пострілом"*, що свідчить про відмінність етнокультурних складників у різних мовних системах. Розглядаючи англійське трактування, можна говорити про камінь не лише як про тверду гірську породу, а й як про вибір у житті, з яким людина зустрічається щоденно.

У фразеологічній одиниці *"He who lives in glass houses shouldn't throw stones"* (*"Люди, котрі живуть в скляних будинках, не повинні кидатись камінням"*), відповідник якої в українській мові не простежується, концепт розширюється і поповнюється такими смислами як *"осуд"*, *"погане ставлення до речей та людей, від яких залежний або можеш бути залежним"*. Лексема *камінь* має не лише ядро, а й вторинне значення, котре утворилось шляхом асоціацій. Таким чином, додалися додаткові смисли в фразеологізмах *"have a heart of stone"* та *"мати кам'яне серце"*, *"stone dead"* та *"мертвий як камінь"*, *"as cold as stone"* та *"холодний як камінь"*, *"холодний як лід"*, і вираз *"серце не камінь"* та *"one's heart is not a stone"*, який в англійській мові має декілька синонімічних варіантів, але вони не містять у своїй структурі аналізованого слова *stone*: *"everyone has feeling"* (*"у кожного є почуття"*), *"it is only human"* (*"властиво лише людині"*, *"вчинити по-людськи"*). Ці приклади слугують доказом розширення структури концепту *камінь*, який шляхом еволюції поняття збагатив свою форму і набув значення жорстокості, черствості (*кам'яне серце, серце не камінь*), смерті та водночас безсмертя душі (*мертвий як камінь*).

В українській культурі фразеологізм *"налетіла коса на камінь"* (літературний варіант *"the scythe clashed on stone"*) часто вживаний. Значення слова *камінь* у ньому повністю втрачається і шляхом асоціацій цілісна конструкція збагачується смислом

суперечки, сварки, непорозуміння, розходження думок і поглядів різних людей на одні й ті ж речі.

Так як концепт не лише осмислюється, а й переживається, то стає зрозумілою семантика виразу *“to break stones”* (*“розбивати каміння”*) та його українського еквівалента *“заробляти на життя тяжкою працею”*, або *“іти як з каменю”*, здійснюватись важко, з перешкодами. Відомо, що камінь відіграв важливу роль в історії людства, доказом чого є найдавніший та найдовший період розвитку суспільства – кам'яний вік, коли цей матеріал компенсував людям нестачу фізичної сили в боротьбі з природою, тому семантика виразів передає особливість тяжкої праці з цим твердим матеріалом, що викликає асоціації з силою, могутністю, і самим життям. Фразеологізм *“leave no stone unturned”* та *“зробити все можливе”*, *“ні перед чим не зупинятися”* також демонструє не лише поняття і знання про камінь, а й відтворює переживання, уявлення та асоціації, котрі супроводжують ядро концепту і показують смисл життєвої сили настільки міцної як і порода каменю.

Одне із значень слова *камінь* – старовина міра ваги, тому у фразеологічних одиницях *“a stone's throw away”*, *“a stone's throw”*, *“a stone's throw from”*, що в українській мові *“як рукою подати”*, *“палицею кинути”*, *“не далеко ходити”*, зберігається первинна семантика, яка, трансформуючись, не лише вказує на міру ваги, а й на відстань.

Значення прихованої ворожнечі, ненависті до когось, нечистих думок, гріха присутнє в українських стійких словосполученнях *“тримати (носити) камінь за пазухою”*, *“узяти камінь на душу”*, *“узяти камінь в дорогу”* та їх антоніма *“камінь з душі звалився”*. А новий смисл лексеми *“важкі переживання за щось чи когось”* віддзеркалений у мовній системі за допомогою виразу *“каменем лягти на серце”*.

У художніх та наукових текстах існує поняття філософський камінь. Був час коли алхіміки марили про нього. За допомогою цього каменю планувалось перетворювати неблагородні метали на золото, проте з цієї ідеї нічого не вийшло [2, с. 105]. Часто зустрічається вираз *“наріжний камінь”* або ж *“cornerstone”*, *“pillar stone”*, *“headstone”*, денотатом якого є основа, фундамент, на котрому тримається структура, ідея, погляди.

Камінь символізує тяжкість гріхів, кару та смерть. У давньогрецькій міфології Сізіф, легендарний засновник Корніфа, був обманутий богами та приречений вічно котити на гору величезний камінь. У світовій історії він довго відігравав роль знаряддя кари [2, с. 106], підтвердженням чого є вираз *“кинути камінь”*, тобто осудити. Походження цього фразеологізму знаходимо в Святому Письмі: *“І простяг Давид руку свою до торби, і взяв звідти каменя, та й кинув із праці, і вдарив филистимлянина в чоло його. І той камінь втявся йому в чоло, і він упав обличчям своїм на землю”*, *“And David put his hand in his bag, and took thence a stone, and slang it, and smote the Philistine in his forehead, that the stone sunk into his forehead; and he fell upon his face to the earth”* [Книга 1-ша Царств, глава 17, вірш 49].

Біблійне походження мають ще дві фразеологічні одиниці в системах української та англійської мов – *“камінь спотикання”* і *“stumbling block (stone of stumbling)”*, та вираз *“не лишити каменя на камені”*. Перший з них, набуваючи вторинного значення, означає *“причину суперечки та непорозумінь”*: *“І буде Він за святиню, і за камінь спотикання, і за скелю спокуси для двох домів Ізраїля, за сітку й за пастку для мешканця Єрусалиму”*, *“And he shall be for a sanctuary; but for a stone of stumbling and for a rock of offence to both the houses of Israel, for a gin and for a snare to the inhabitants of Jerusalem”* [Старий Завіт, Книга Ісаї, глава 8, вірш 14]. Друге стійке словосполучення розуміється як *“всецільне знищення”*: *“Ісус же промовив у відповідь їм: Чи бачите ви все оце? Поправді кажу вам: Не залишиться тут навіть камінь на камені, все буде знищено!...”*, *“And Jesus said unto them, See ye not all these things? Verily I say unto you, There shall not be left here one stone upon another, that shall not be thrown down”* [Новий Завіт, Книга від Матвія, глава 24, вірш 2].

У сучасній англійській та українській мовних картинах світу концепт слова *камінь* формує негативні значення холодності, душевної жорстокості і поганих намірів, про що свідчить вираз “*стати каменем*”, тобто байдужим, черствим, неспівчутливим.

Отже, концепт *камінь* в українських та англійських фразеологічних одиницях має подібну структуру, основою якої слугує ядро з первинним значенням *камінь*, на котре накладаються смисли, нарощені внаслідок осмислення і переживання людьми певного досвіду. Так як концепт історично змінне явище, його складники постійно еволюціонують. У результаті історичного розвитку концепт *камінь* формують такі смислові відтінки як сила, могутність, цілісність, постійність, кара, гріх, довговічність, нерушимість, життєва сила, вічне життя, холодність, душевна черствість, погані наміри. Сформовані національно-культурними, соціально-груповими та індивідуально-особистісними асоціаціями, вони складають ядерні та периферійні елементи концепту *камінь* в українських та англійських фразеологізмах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Концепт // “Українська мова”. Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. – 3-є вид., зі змінами і доп. – К.: Вид-во “Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 285.
2. Вовк О. Енциклопедія знаков и символів / О. Вовк. – Москва: Вече, 2006. – 528 с.
3. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании // Филологические науки – 2001. – № 1. – С. 64–72.
4. Камінь // Етимологічний словник української мови у 7-ми томах. Т. 2. – Київ: Наукова думка, 1985. – С. 359.
5. Камінь // Новий тлумачний словник української мови: У 3-х томах. Т.1. – К.: Аконт, 2007. – С. 807- 808.
6. Камінь // Фразеологічний словник української мови – 2-ге видання. У 2-х томах. Т. 1. / Уклад.: Б.М. Білоноженко та ін. – К.: Наукова думка, 1999. – С. 363 – 364.
7. Степанов Ю. С. Концепт // Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М.: Школа “Языки русской культуры”, 1997. – С. 40-76. – Режим доступу: <http://philologos.narod.ru/concept/stepanov-concept.htm>. – Назва з екрана.
8. The University of Birmingham. Dictionary of Idioms. – UK: Harper Collins Publishers, 1997 – 493 p. – Режим доступу: <http://mirknig.com/2009/05/20/dictionary-of-idioms-slovar-anglijskix.html> – Назва з екрана.